

Міністерство освіти і науки України
Луцький національний технічний університет
Факультет цифрових, освітніх та соціальних технологій
Кафедра соціогуманітарних технологій

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗА СТУПЕНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ «МАГІСТР»

**ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА ЯК УМОВА СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ
ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ**

Спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки»
Освітньо-професійна програма «Освітні, педагогічні науки (Інклюзивна
освіта)»

Виконав: здобувач вищої освіти
Групи ОПНмз-21
Дмитрук Ірина Володимирівна

Керівник:
к.пед.н., доцент
Полухтович Тетяна Григорівна

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«15» грудня 2023 р.
Гарант освітньо-професійної програми:
к.пед.н., доцент
Потапюк Л.М.

Луцьк – 2023 року

ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет: цифрових, освітніх та соціальних технологій
 Кафедра: соціогуманітарних технологій
 Ступінь вищої освіти: *магістр*
 Факультет знань: 01 Освіта/ Педагогіка
 Спеціальність: 011 Освітні, педагогічні науки
 Освітньо-професійна програма: Освітні, педагогічні науки (Інклюзивна освіта)

ЗАТВЕРДЖУЮ

~~Завідувач~~ кафедри

Оксана ЖУК

«18» *січня* 2023 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Дмитрук Ірині Володимирівні

1. Тема кваліфікаційної роботи *Інклюзивна освіта як умова соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами.*

Керівник роботи *Полухтович Тетяна Григорівна, к. пед. н., доцент*
 (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від «14» січня» 2023 року
 № 36/01-02

2. Строк подання здобувачем вищої освіти кваліфікаційної роботи
 «10» грудня 2023 р.

3. Вихідні дані до роботи: науково-педагогічна література, періодичні видання, науково-методичні розробки вітчизняних та зарубіжних авторів.

4. Зміст пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): аналіз літературних джерел за темою кваліфікаційної роботи, виклад загальної проблеми і вибір напрямів дослідження; опис рішення загальної проблеми та основних методів дослідження; методика для проведення експерименту, експериментальне дослідження та аналіз його результатів.

5. Перелік графічного (ілюстрованого) матеріалу: 3 рисунків, 5 таблиці

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання приймає
Перший розділ «Теоритичні аспекти соціальної адаптації дітей з ООП в умовах інклюзії»	доц. Полухтович Т.Г.		
Другий розділ «Організація інклюзивного навчання»	доц. Полухтович Т.Г.		
Третій розділ «Емпіричне дослідження соціальної адаптації дітей з ООП в умовах інклюзії»	доц. Полухтович Т.Г.		
Висновки			

7. Дата видачі завдання «17» січня 2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи магістра	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Обґрунтування теми	до 01.02.23 р.	Виконано
2.	Огляд літературим з досліджуваної проблеми	до 01.04.23 р.	Виконано
3.	Перший розділ	до 01.06.23 р.	Виконано
4.	Другий розділ	до 01.09.23 р.	Виконано
5.	Третій розділ	до 10.09.23 р.	Виконано
6.	Висновки та пропозиції	до 15.09.23 р.	Виконано
7.	Формування списку використаних джерел	до 01.10.23 р.	Виконано
8.	Формування додатків	до 15.10.23 р.	Виконано
9.	Оформлення ілюстративного матеріалу	до 01.11.23 р.	Виконано
10.	Нормоконтроль	до 01.12.23 р.	Виконано
11.	Інструментальна перевірка на академічний плагіат	до 07.12.23 р.	Виконано
12.	Представлення кваліфікаційної роботи магістра до захисту	до 10.12.23 р.	Виконано

Здобувач вищої освіти _____ Дмитрук І.В.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ Полухтович Т.Г.

АНОТАЦІЯ

Дмитрук І.В. Інклюзивна освіта як умова соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами. Рукопис.

Кваліфікаційна робота магістра ОПП Освітні, педагогічні науки (Інклюзивна освіта) спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки. Луцький національний технічний університет. Луцьк, 2023.

Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

У роботі досліджено: у першому розділі проведено теоретичний аналіз праць українських і зарубіжних дослідників, психолого-педагогічної літератури, правових документів з дослідження інклюзивного освітнього середовища, адаптації дітей з особливими освітніми потребами до нього; визначено психолого-педагогічні умови соціальної допомоги в адаптації дітей з особливими освітніми потребами. У другому розділі розкриті методики і технології для успішної організації адаптації учнів з вадами здоров'я в умовах школи. У третьому розділі експериментально перевірено соціальну адаптацію школярів з особливими освітніми потребами у конкретному навчальному закладі, а також сформульовані відповідні висновки.

***Ключові слова:** інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами, соціальна адаптація, інклюзія, соціалізація, соціально-педагогічна робота, учасники освітнього процесу, толерантність, компетентність*

ANNOTATION

Dmytruk I. Inclusive Education as a Condition for the Social Adaptation of Children with the Special Educational Needs. Manuscript.

Master's qualification work of the OPP Educational, Pedagogical Sciences (Inclusive Education) specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences. Lutsk National Technical University. Lutsk, 2023.

The master's qualification work consists of an introduction, three sections, conclusions, and a list of used sources.

The paper investigates: in the first chapter, a theoretical analysis of the works of Ukrainian and foreign researchers, psychological and pedagogical literature, legal documents on the study of an inclusive educational environment, adaptation of children with special educational needs to it was carried out; the psychological and pedagogical conditions of social assistance in the adaptation of children with special educational needs are defined. In the second chapter, methods and technologies for the successful organization of adaptation of students with disabilities in school conditions are revealed. In the third chapter, the social adaptation of schoolchildren with special educational needs in a specific educational institution was experimentally tested, as well as the relevant conclusions were formulated.

Keywords: *inclusive education, children with special educational needs, social adaptation, inclusion, socio-pedagogical work, participants in the educational process, tolerance, competence*

ЗМІСТ

<u>ВСТУП</u>	7
<u>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ООП В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ</u>	11
1.1. <u>Сутність інклюзії як моделі «включення»</u>	11
1.2. <u>Соціальна адаптація: види, стадії і значення</u>	21
1.3. <u>Психолого-педагогічні умови соціальної адаптації дітей з ООП</u>	29
<u>РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ</u>	35
2.1. <u>Сучасні технології в інклюзивному підході для створення сприятливих умов навчання дітей з ООП</u>	34
2.2. <u>Методика інклюзивного навчання</u>	41
<u>РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ООП В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ</u>	49
3.1. <u>Підготовка й проведення емпіричного дослідження</u>	49
3.2. <u>Змістова характеристика програми соціальної адаптації дітей з ООП в умовах інклюзії закладу загальної середньої освіти</u>	50
3.3. <u>Контрольний експеримент ефективності методик навчання дітей з ООП в інклюзивному класі</u>	51
<u>ВИСНОВКИ</u>	57
<u>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</u>	60

ВСТУП

Актуальність дослідження. Модернізація вітчизняної інклюзивної освіти означає, що змінюється розуміння про набуття знань дітьми з особливими освітніми потребами, як здобуток особистості та спосіб її самореалізації в майбутньому. У сьогоденних умовах глобальних змін інноваційні процеси в освіті змінюють мету навчання, мотиви і форми. Скажімо, високий рівень знань з предмета і володіння методикою його викладання не можуть повністю характеризувати актуальний рівень професіоналізму педагога, який працює в інклюзивному класі. Аналіз практики показує, що однією з серйозних проблем сучасної освітньої системи є недостатній рівень підготовленості освітян, від яких соціум «вимагає» бути різнобічним фахівцем, самостійно приймати оптимальні педагогічні рішення, володіти знаннями з психології, комунікувати з особливими учнями, їхніми батьками та, в цілому, зі шкільним класом. Відомо, що затребувані практикою вміння самостійно науково конструювати навчальний процес, утворюються після університетської освіти спонтанно або ж формуються довго і неповно.

Випереджальний розвиток освіти і розвиток інклюзії зокрема, обумовлюють необхідність орієнтуватися на педагогічну майстерність освітян, яка є багатоаспектною і передбачає, окрім знань, формування, використання здатності до творчості й саморозвитку. Також, на наше переконання, соціальна адаптація в інклюзивному середовищі впливає на розвиток особистості не тільки вчителя, а й усіх учнів (засвоєння ними знань, на поведінку). Ми робимо наголос, що усі діти повинні вчитися разом, незважаючи на те, що учні з особливими освітніми потребами мають певні відмінності й труднощі. Соціальна адаптація впливає на розвиток, який стає «саморухом» учня, включеного в різноманітні взаємини з оточуючими, що допомагає отримати наступні результати:

- підвищити рівень педагогічної компетентності батьків, їх активності в освітньому процесі;
- позитивні зміни у характері відносин типових і нетипових дітей;
- стійке просування нетипових дітей у розвитку та соціалізації;

– підвищення мотиваційної готовності суб'єктів інклюзивного освітнього середовища до співпраці;

– підвищення професійної майстерності педагогів, їх прагнення до самовдосконалення, використання кращих практик, розширення меж власних професійних інтересів.

Актуальність теми дослідження привертає увагу українських і зарубіжних вчених, як: В. Бондар, М. Буйняк, Г. Васильєва, І. Демченко, В. Засенко, В. Коваленко, І. Кузава та ін. В Україні активно запроваджується зарубіжний досвід інклюзії у підготовці учасників освітнього процесу, наукові підходи щодо соціальної адаптації в інклюзивному просторі.

Назвемо основні чинники, що обумовлюють розвиток освітньої інклюзивної парадигми.

По-перше, для сучасної історичної епохи характерна особлива модель інклюзії, орієнтована на творчу особистість, її самостійність. Творчий потенціал учителя залежить: від ступеня сформованості його професійного мислення, яке ініціює рефлексивну діяльність і дає можливість стати професіоналом, здатним до інновацій; від психологічної готовності долати різноманітні бар'єри; від соціально-психологічного клімату, який впливає на адаптацію.

По-друге, в системі освіти відбулися серйозні зміни, як: диверсифікація, збагачення шкільної практики новими освітніми технологіями, формами навчання, можливістю самостійно вибирати навчально-методичну базу. Згідно численних спостережень науковців, в реаліях сьогодення, має місце низька мотивація молодих педагогів, невміння виявляти самостійність, творчо застосовувати теоретичні знання. Сьогодення диктує нові вимоги до якості освіти й інклюзивна освіта виступає в структурі суспільства як альтернатива спеціальній освіті. Отже, інклюзія передбачає створення такого навчального середовища, до якого були б адаптовані усі учасники освітнього процесу.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження умов шкільного середовища в адаптації дітей з особливими освітніми потребами.

Завдання дослідження:

- 1) Опрацювати психолого-педагогічну літературу, міжнародні документи, українське законодавство щодо механізмів забезпечення інклюзивної освіти; наукові праці вчених, присвячені соціальній адаптації дітей з ООП.
- 2) Порівняти вітчизняні й зарубіжні практики інклюзивного навчання в питанні соціальної адаптації нетипових дітей.
- 3) Проаналізувати сучасні технології, методики для реалізації соціальної адаптації учнів з особливими освітніми потребами в умовах класного колективу.
- 4) Дослідити соціальну адаптацію школярів з вадами здоров'я у конкретному навчальному закладі – Тростянецькому ліцеї Луцького району Волинської області.

Об'єкт дослідження – процес інклюзивної освіти.

Предметом дослідження є соціальна адаптація дітей з ООП як індивідуальний підхід в інклюзивному навчанні.

Методи дослідження: *теоретичні* – включають вивчення та аналіз наукової літератури з метою розробленості досліджуваної проблеми; порівняння поглядів учених та різних інклюзивних практик. *Практичні* – бесіда, опитування, спостереження, експеримент.

Базою дослідження є Тростянецький ліцей Луцького району Волинської області.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у покращенні процесів інклюзивної освіти, соціальної адаптації усіх школярів, як типових, так і з особливими освітніми потребами у Тростянецькому ліцеї Луцького району Волинської області.

Апробація результатів дослідження здійснювалася у доповідях і повідомленнях на всеукраїнських конференціях, зокрема: VII науково-практична онлайн-конференція «*Волинська весна: перші паростки науки*», 22 березня 2023 р., м. Луцьк, Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради Волинський національний університет імені Лесі Українки; IV Всеукраїнська науково-практична конференція «*Соціальна*

допомога і соціальна робота: виклики сучасності», 11-12 травня 2023 року, м. Луцьк, Україна.

Результати кваліфікаційної роботи магістра обговорювалися на засіданні кафедри соціогуманітарних технологій.

Структура дослідження: вступ, основна частина, яка складається з 3 розділів, висновки, список використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 62 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ООП В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

1.1. Сутність інклюзії як моделі «включення»

Сьогодні науковці розглядають інклюзію, інклюзивну освіту як «модель включення». Інклюзія – це:

- залучення до процесу кожного учня за допомогою освітньої програми, яка відповідає його здібностям;
- задоволення індивідуальних освітніх потреб, забезпечення спеціальних умов.

Інклюзивна освіта (включення, додавання, приєднання) є процесом розвитку загальної освіти, який передбачає її доступність для всіх дітей, пристосування до їхніх потреб, і забезпечує доступ до навчання нетипових учнів або учнів з ООП. Інклюзивна освіта розвиває методологію, спрямовану на дітей і визнає, що вони – особистості з різними потребами у навчанні. Інклюзивна освіта в реаліях сьогодення розробляє підходи до викладання і навчання, які будуть гнучкішими. Якщо викладання і навчання стануть більш ефективними в результаті змін, які впроваджує інклюзивна освіта, тоді виграють усі учасники освітнього процесу. «Ідея інклюзії, що виникла внаслідок усвідомлення багатоманітності і відмінностей між людьми, виключає будь-яку дискримінацію та відображає одну з головних ознак демократичного суспільства: усі діти є цінними членами суспільства і мають рівні права, зокрема, щодо отримання освіти незважаючи на особливості їхнього психофізичного розвитку» [19, с.11]. У процесі дослідження ми вивчали та порівнювали моделі інклюзивної освіти з основними моделями освітнього середовища, запропоновані й вивчені психолого-педагогічною наукою, як:

- еколого-особистісна модель;
- комунікативно-орієнтовна модель;
- антропо-психологічна модель освітнього середовища;
- психолого-дидактична модель диференціації та індивідуалізації освітнього

середовища школи.

Питання інклюзивного освітнього середовища постає актуальним. Концепція інклюзивної освіти отримала розвиток із концепції інтеграції, що застосовується під час переходу до нових підходів освіти дітей з ООП. Це дає можливість виокремити важливий аспект, як: перенесення елементів спеціальної освіти у систему загальної освіти [19, с.12]. Тому основний принцип інклюзивної освіти – це навчання дітей з особливими освітніми потребами у звичайних освітніх установах, за умови, що в освітньому середовищі школи створюються належні умови для задоволення спеціальних освітніх потреб дітей, а не навпаки, коли діти з вадами здоров'я підлаштовуються до школи, до тих чи інших меж, які вона встановила.

Ми згадували середовище, яке по-особливому впливає на розвиток особистості, її поведінку, виступає джерелом інформації, що дозволяє передбачити можливі наслідки альтернативних способів дії. Якщо ми хочемо оцінити середовище, слід говорити про якість. Якість інклюзивного освітнього середовища визначається якістю соціальних відносин у даному середовищі та якістю зв'язків між просторово-предметними, соціальними компонентами цього середовища. Інтегративним критерієм якості освітнього середовища є здатність забезпечити всіх системою можливостей для ефективного особистісного розвитку. Керуючись критеріями якості, педагог може сформулювати мету і розпочати проектувати інклюзивне освітнє середовище.

Оцінити якість освіти в інклюзивному середовищі можна, давши відповіді на запитання:

1. Що дитина повинна знати та вміти?
2. Що з отриманих знань та умінь може і повинна застосувати на практиці?
3. Наскільки активно, вільно і навіть творчо їх застосовує?
4. Засвоєння освітньої програми учнем з ООП;
5. Аналіз поведінки й динаміки розвитку у повсякденному житті;
6. Індивідуальний профіль розвитку життєвої і соціальної компетенції.

Інклюзивне освітнє середовище дає уявлення про ступінь організації освітніх можливостей школи. Розглянемо його змістовні блоки:

- широта інклюзивного освітнього середовища (екскурсії, подорожі, обмін педагогами, можливості вибору освітніх мікросередовищ, матеріальна база та ін.);
- інтенсивність інклюзивного освітнього середовища (рівень вимог до учнів, організація відпочинку, навчальне навантаження школярів, інтерактивні форми і методи тощо);
- узагальнення інклюзивного освітнього середовища (робота з педагогічним колективом, включеність учнів, батьків, реалізація авторських освітніх моделей та ін.);
- емоційність інклюзивного освітнього середовища (взаємини у педагогічному колективі, взаємини з учнями, взаємини з батьками, емоційність оформлення предметно-просторового середовища);
- домінантність інклюзивного освітнього середовища (значимість для педагогів, значимість для батьків, значимість для учнів);
- соціальна активність інклюзивного освітнього середовища(досягнення, соціальна значущість випускників, робота із засобами масової інформації, соціальні ініціативи);
- напруженість інклюзивного освітнього середовища (інтелектуального й емоційного стану школярів, як вони можуть подолати його);
- стійкість інклюзивного освітнього середовища;
- ініціація мобільності, соціальної активності середовища (здатність до змін в умовах суспільства; показниками є затребуваність молодих людей з ООП на ринку праці, розширення можливостей для працевлаштування);

Провідна тенденція сучасної української школи у зв'язку з особливостями розвитку дітей з обмеженими можливостями здоров'я, – є проблемою «інклюзії», яка покликана забезпечити рівність усіх дітей в отриманні освіти та має сприяти адаптації у соціумі, ефективному розвитку соціалізації особистості. Протягом багатьох років такі діти перебували, як зазначалось нами вище, у системі спеціальної освіти. Однак, із введенням в освітнє середовище учнів з ООП звичайних шкіл, з'явилися труднощі у вчителів. Тому не знімаються

протиріччя між необхідністю розвитку системи інклюзивної освіти та реальним рівнем психологічної і педагогічної готовності освітян.

Виходячи з аналізу праць дослідників цього питання, психолого-психологічна готовність розуміється нами як цілісна динамічна освіта особистості, що включає мотиваційний, емоційно-вольовий і когнітивні компоненти. Дослідження психолого-педагогічної готовності педагогів працювати в інклюзивному середовищі, на наш погляд, має проводитися з урахуванням особистісно-центрованого підходу, розробленого Карлом Роджерсом [22]. Особливо це стосується комунікації в умовах інклюзії.

Важливу роль у реалізації інклюзії відіграє компетентність освітян. Інклюзивне освітнє середовище формується не лише вчителями, а й психологами, логопедами, медичними працівниками, вихователями, соціальними педагогами, тьюторами. На наше переконання, в підготовці «всебічного вчителя», до навчальних університетських програм мають вводитись дисципліни, що сприятимуть майбутнім фахівцям в галузі інклюзії успішно взаємодіяти з дітьми з ООП, їхніми батьками тощо. Компетентність педагога у цій сфері означає здійснювати свої професійні функції, поєднуючи вміння враховувати різні освітні потреби дітей в класі; постійно розвиватися, тобто самонавчатися. Також винятково цінним є створення умов для сприятливої адаптації дитини, тобто забезпечення успішного розвитку і навчання з урахуванням можливостей.

Зазначимо, що у педагогічній науці норми, стандарти суспільства можуть блокувати індивідуальні потреби. Але той, хто навчається, має внутрішній потенціал, який актуалізується у відповідному психологічному кліматі, у впровадженні взаємовідносин, у центрі. яких, особистість, що навчається, зі своїми проблемами, інтересами, прагненнями. Розроблений особистісно-орієнтований підхід вимагає формування в людині не стільки «соціально-типового», скільки «індивідуального», що дозволяє навчатися і залишатися самим собою, швидко змінюватися в соціумі. Характерна учням прагматичність думок вимагає застосування педагогами нових підходів і методів взаємодії. Звідси, цілком очевидно, є запровадження особистісно орієнтованих систем

навчання й виховання. Інклюзивна освіта виступає найперспективнішою формою навчання всіх дітей, оскільки дозволяє досягти специфічної організації навчально-виховного процесу, в рамках якого реалізується задоволення особливих освітніх потреб кожного аж до зростання соціально професійного і особистісно-морального розвитку.

Зазначимо, що інклюзивна освіта на щаблі початкової загальної освіти спрямована на організацію комплексної педагогічної, психологічної і соціальної допомоги школярам з особливими освітніми потребами для забезпечення можливості корекції недоліків у їхньому психофізичному розвитку, засвоєння освітньої програми. У цьому найважливішою є психолого-педагогічна компетентність вчителя. Адже визначна роль у системі розвитку, становлення дитини відводиться педагогу.

Інклюзивне освітнє середовище – це шлях суспільства до інтеграції. Можемо спостерігати і досі конкуренцію у навчальному закладі: перемоги на олімпіадах, участь у конкурсах, – цінується результат, а не особистість. Більшість батьків здорових дітей складно реагують на той факт, що в класі може бути дитина з особливостями розвитку. Але суспільство змінюється і приймає людей з обмеженими можливостями здоров'я як рівних: сьогодні соціум орієнтований на допомогу, на забезпечення рівних можливостей для здобуття освіти школярами, які мають вади здоров'я.

Вивчення зарубіжної практики формування і становлення інклюзивних освітніх стратегій, зокрема, західного досвіду залучення нетипового учня до системи освіти, містить значну цінність для українського досвіду, оскільки дозволяє використовувати найкращі зразки створення інклюзивної моделі навчання та соціалізації нетипових дітей у вітчизняних освітніх реаліях.

Розглянемо інклюзію під кутом міжнародних документів і вітчизняної нормативно-правової бази. «Основним документом, що забезпечує право людини на міжнародному рівні є Загальна декларація прав людини.., яка закріплює право на освіту – здобуття нею певного обсягу знань, культурних навичок, професійної орієнтації, що необхідні для нормальної життєдіяльності в сучасному суспільстві» [19, с.18]. "Одним з ключових документів є Конвенція

про права дитини. У ст.3 наголошується, що в усіх діях щодо дітей мають враховуватися їхні інтереси, саме тому дитина з ООП не повинна бути ізольованою від своїх батьків. Право всіх без винятку дітей на здобуття освіти, тому що освіта є самоцінною і визнається найголовнішим правом кожної людини" [19, с.19].

У процесі дослідження ми вивчали ключові аспекти «Всесвітньої декларації про освіту для всіх», «Саламанської декларації» – першого міжнародного документа, в якому прописані поняття: «інклюзивне навчання», «інклюзивна школа», «Особливі освітні потреби». Так, основний принцип інклюзивної школи полягає в тому, що" всі діти повинні навчатися разом у будь-яких випадках, коли це є можливим, незважаючи ні на які труднощі або відмінності, що існують між ними. Інклюзивні школи мають визнавати і враховувати різні потреби своїх учнів шляхом приведення у відповідність різних видів і темпів навчання" [19, с.20-21].

У Саламанській Декларації наголошується, "що заслуга шкіл з інклюзивною орієнтацією полягає у побудові інклюзивного суспільства. Інклюзивне суспільство сприймається як суспільство, у якому для людей з особливими потребами і обмеженими можливостями створюються умови ведення незалежного способу життя та активної участі в усіх його аспектах, а також розвитку такого суспільства" [10].

У ЗУ «Про освіту» у ст.20 йдеться про інклюзивне навчання здобувачів освіти, яке базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення й включення до освітнього процесу всіх його учасників [20].

В Україні застосовуються одночасно три підходи до навчання дітей з особливими освітніми потребами, як:

– інтегроване навчання, коли учні навчаються у загальноосвітніх закладах у спеціальних класах (групах);

– інклюзивне навчання особливих дітей у класі разом із типовими дітьми;

– диференційоване навчання, коли школярі з порушеннями зору, слуху, мовлення, інтелекту, опорно-рухового апарату, із затримкою психічного розвитку навчаються у спеціальних (корекційних) установах.

У законі «Про освіту» йдеться про право дітей з обмеженими можливостями здоров'я на спеціальні освітні умови, а також дається роз'яснення поняття інклюзивної освіти як «забезпечення рівного доступу до освіти для всіх, хто навчається з урахуванням різноманітності особливих освітніх потреб та індивідуальних можливостей» [21].

Система інклюзивної освіти включає вісім принципів:

- кожна людина здатна відчувати і думати;
- кожний має право на спілкування і бути почутим;
- всі потребують підтримки і дружби ровесників;
- всі потребують один одного;
- справжня освіта здійснюється у контексті реальних взаємин;
- для всіх, хто навчається, досягнення прогресу можливе в тому, що вони можуть робити, ніж у тому, що не можуть;
- цінність людини не залежить від її здібностей і досягнень;
- різноманітність посилює усі сторони життя особистості.

Інклюзію можемо трактувати як освітню модель суспільства, де всі учні, незалежно від психічних, фізичних, інтелектуальних та інших особливостей, включені у процеси навчання, виховання, мають можливість навчатися зі своїми типовими однолітками, та їм надається спеціальна підтримка.

У процесі дослідження інклюзії нами проаналізовано погляди українських і зарубіжних учених. Так, Ф. Міжон, спеціаліст ЮНЕСКО зазначив , що найбільші перешкоди на шляху до інклюзивності спричинені особливостями суспільства, а не якоюсь формою інвалідності. Негативне ставлення до відмінностей призводить до дискримінації і може призвести до серйозної перешкоди для навчання. Кожен із нас має змінити свій погляд на людей, які від нас відрізняються. Створення інклюзивних суспільств – це спільна відповідальність.

«Інклюзивна освіта в епоху інформаційного суспільства – вказує І.О.Білозерська – це реальний шлях у майбутнє, де зможуть навчатися всі, для себе і для суспільства, створюючи на основі знань нову якість життя»[2]. Ідеї інклюзивного навчання народилися з нагальної потреби забезпечити можливість дітям з ООП інтегруватися в соціумі. Без цього неможлива побудова нової системи освіти, що відповідає, насамперед, гуманістичним принципам. «Інклюзивна освіта, – зазначає Д. Мітчелл, – це крок на шляху досягнення кінцевої мети – створення інклюзивного суспільства, яке дозволить усім дітям та дорослим, незалежно від статі, віку, етнічної приналежності, здібностей... , брати участь у житті суспільства та вносити свій внесок. У такому суспільстві відмінності звужуються і цінуються» [13].

На думку З.П. Ленів, «чимало голосів і проти інклюзії, що свідчить про величезні бар'єри на шляху створення системи інклюзивної освіти, а, отже, на шляху створення інклюзивного суспільства, що надає кожній особистості рівні можливості, у відкритому, доступному, безбар'єрному середовищі для самореалізації» [11].

О. Барановська визначає модель «поглинання» та висловлює серйозні побоювання щодо неготовності системи загальної освіти прийняти принципи інклюзії. Більшість європейських країн реалізують іншу модель «співіснування», яка не спотворює ключових ідей освітньої інтеграції [1].

На думку заступника генерального директора ЮНЕСКО, який очолює сектор освіти, Ц. Танг, «якість інклюзії — це не лише забезпечення доступу, а й забезпечення успіху кожної людини в освітньому процесі з раннього дитинства до дорослого життя за якісної освіти та твердого фундаменту для подальшої освіти» [23].

Інклюзивна освіта входить у наше життя досить активно і освітян хвилюють питання, пов'язані з її становленням, як:

- теоретико-методологічні аспекти інклюзивної освіти, визначення її статусу, доступність, нова модель освіти, що включає спеціальні методики навчання;
- система оцінки якості роботи освітньої установи та її залежність від впровадження інклюзивної освіти;

– запровадження відповідних профілів в освіту, пов'язаних з інклюзією [7].

На переконання Д. Мітчелла, Є. Деніелса, інклюзія будується на спільному інтегрованому навчанні дітей різних національностей, різних культур; здорових та інвалідів. Для реалізації необхідна толерантність, яка досягається моральним вихованням. Президентом міжнародної комісії ЮНЕСКО з проблем освіти у XXI столітті Ж. Делором, спільно з робочою групою представників різних країн було представлено офіційну доповідь «Освіта: прихований скарб». У ній наголошується, що «реформи повинні зберегти базову освіту, яка покликана допомагати оптимально будувати життя, використовуючи індивідуальні можливості та соціокультурну своєрідність різних людей та груп, допомогти всіляко розвивати спеціалізацію і водночас не руйнувати цілісності людини та її культури» [6]. Освіта, як зазначає Ж. Делор – це «один з найпотужніших інструментів для моделювання майбутнього, який покликаний служити створенню досконалішого образу світу, сталого людського розвитку, взаєморозуміння між народами, оновлення повсякденного життя» [6].

Звідси, глобальне суспільство, щоб стати полікультурним, має побудувати полікультурну інклюзивну освітню систему. Крім інформатизації, найбільш значущими характеристиками його є екологізація та інтернаціоналізація, у яких відбувається зближення культур різних країн. Сьогодні багато досліджень спрямовані на формування полікультурної особистості через вивчення, наприклад, іноземних мов. Однак вони практично не торкаються питань формування полікультурної особистості тих, хто навчається в умовах інклюзії.

Інклюзивна освіта має починатися з фундаментальних і моральних законів розвитку єдиного простору життя, суспільства, природи. Подальша реалізація інклюзії в сучасній Україні стане можливою при вирішенні складного комплексного завдання підвищення гуманістичної сутності й духовності суспільства, про що не говорила радянська педагогіка. Це вимагає серйозної трансформації поглядів на інклюзію. Сьогодні ми бачимо впровадження гуманістичної концепції інклюзивної освіти, метою якої є реструктуризація шкіл відповідно до потреб усіх учнів. Разом з тим, у поняття «інклюзія» (вказується у визначенні ЮНЕСКО та матеріалах 48-ї сесії Міжнародної

конференції з освіти «Інклюзивна освіта: шлях у майбутнє») необхідно включати способи інтеграції культурної, політичної, расової, етнічної, статевої та мовної різноманітності.

У даному ракурсі інклюзивна освіта означає повну адаптацію навчально-виховного процесу до кожного, хто навчається з урахуванням специфіки різноманіття відмінних можливостей кожної окремо взятої особи, де розвиток її мислення інклюзивної свідомості – основний шлях до створення інклюзивного суспільства.

Оцінку ефективності інклюзивної освіти, на думку Д. Мітчелла, пропонується проводити на основі комплексної методики, що спирається на фундаментальні категорії розвитку дитини, соціалізації та соціальної сфери:

- соматичний розвиток;
- розвиток рухів (локомоцій, маніпуляцій, рухової координації);
- сенсорний розвиток;
- когнітивний розвиток (сприйняття, пам'ять, мислення);
- розвиток потреб та мотивацій;
- розвиток емоцій та почуттів;
- розвиток мови та невербальної комунікації [13].

Модель інклюзії виступає своєрідною відповіддю на виклики сучасності, спрямована на розуміння й перетворення.

Все вищеназване доводить багатогранність, складність питання інклюзивної освіти, необхідність і важливість його вирішення на практиці.

1.2. Соціальна адаптація: види, стадії і значення

Реалізація інклюзії у педагогічній практиці актуалізує питання соціальної адаптації усіх учасників освітнього процесу. Аналіз психолого-педагогічних праць дослідників, літературних джерел дозволяє зафіксувати наявність труднощів у соціальній адаптації як типових учнів, так і школярів з ООП під час включення у процес інклюзивного освіти. Тому пошук шляхів подолання цих труднощів здійснюється педагогами, психологами із застосуванням різних підходів. З одного боку, активно розвивається

гуманістичний підхід (про який ми згадували в попередньому пункті кваліфікаційної роботи) – підтримка дитини з обмеженими можливостями здоров'я в умовах класу через толерантність, повагу до її особистості, які успішно розкривають особистісний потенціал не тільки дітей з вадами здоров'я. З іншого боку, все більший інтерес у дослідників викликає підхід, що будується на ідеях позитивної психології: увага переходить від контролю негативних факторів і факторів ризику до вивчення сильних сторін особистості, розвиток таких якостей, що є інструментом задля досягнення нею благополуччя. Ми визнаємо продуктивність кожного з вказаних підходів і вважаємо значущими інтеграцію їх провідних ідей для виявлення ресурсів соціальної адаптації дітей в інклюзивному освітньому середовищі.

Адаптацію в інклюзивному освітньому середовищі розглядаємо як процес, що передбачає взаємодію особистості і середовища, в ході якого відбувається розвиток новоутворень особистості. Зазначимо, що розвиток дітей з ООП відбувається в умовах протиріччя між вимогами, які диктує соціум і можливостями особистості. Адаптація спрямована на подолання протиріч, і здійснюється за рахунок усвідомленого використання адаптаційних ресурсів і можливостей середовища. У цьому контексті соціальна адаптація в інклюзії передбачає адаптаційні взаємодії її учасників з у процесі подолання важких ситуацій, що ґрунтуються на включеності до середовища ресурсів і можливостей для адаптації, а також на усвідомленні особистістю цих ресурсів, на здібностях щодо їх використання й напрацювання.

Результати досліджень показують, що школярі з обмеженими можливостями здоров'я відрізняються від типових дітей зниженими показниками соціально-психологічної адаптації, нижчим прийняттям себе. Вони менше приймають інших, демонструючи власну нетерпимість. Характеристики емоційного комфорту також знижені. У той же час вивчення психологічної безпеки освітнього інклюзивного середовища дозволяє стверджувати, що в ньому є ресурси і можливості для соціальної адаптації. Значно різняться способи подолання негативних ситуацій. Так, діти з особливими освітніми потребами при виникненні важких ситуацій частіше схильні до пошуку винних. Стресові

ситуації сприймають песимістично, відмовляючись від спроб їх зміни, уникають аналізу проблеми. На емоційному рівні переживають дискомфорт, шукають причину того, що трапилось в собі; шкодують себе, виражають смуток, зневіру і страх. Міжособистісні контакти у скрутній ситуації не сприймаються ними як ресурс подолання власних неуспіхів.

Поряд з цим, як перевагу адаптаційної стратегії, учні з обмеженими можливостями здоров'я обирають стратегію пошуку соціальної підтримки. Перевага цієї стратегії (у поєднанні з відмовою від аналізу проблем) дає підстави для формування їхнього «пасивного» ставлення до соціальної підтримки, тобто відмови від пошуку підтримки при некритичному її прийнятті. Результати досліджень науковців демонструють, що учні з обмеженими можливостями здоров'я очікують на підтримку переважно з боку сім'ї, при цьому оцінюючи її як недостатню. Недостатньою вони вважають підтримку з боку друзів.

Адаптаційні взаємодії школярів з інклюзивним освітнім середовищем залишаються недостатньо ефективними. При зустрічі з труднощами вони вважають за краще спиратися на соціальні ресурси, головним, у тому числі, вважають підтримку своєї сім'ї. Взаємодія з педагогами й однокласниками не розглядається школярами з обмеженими можливостями здоров'я як потенційний соціальний ресурс адаптації, навіть встановивши добрі стосунки з освітянами. Незважаючи на те, що своє перебування у школі діти з вадами здоров'я оцінюють як безпечне, проте не сприймають школу як «власне середовище», що містить когнітивні й поведінкові ресурси для адаптації. Це пов'язано з відсутністю вміння вимагати і приймати соціальну підтримку; недостатньою розвиненістю вміння виділяти ресурси для подолання труднощів у середовищі та напрацьовувати їх.

Отже, для вирішення завдань соціальної адаптації школярів в інклюзивній освіті важливо не просто створити атмосферу прийняття дітей з обмеженими можливостями здоров'я. Необхідно вибудувати таку систему психолого-педагогічної підтримки, яка б сприяла виробленню здібностей до виділення, використання й напрацювання адаптаційних ресурсів.

У дослідженні соціальної адаптації дітей з ООП розглянемо негативні фактори, які мають вплив на неї:

– збільшене навчальне навантаження призводить до зменшення часу, необхідного для відновлення сил, втома, що виникає в процесі навчальної діяльності, переходить у перевтому, гальмує розумову активність;

– невідповідність навчальних програм і методик віковим можливостям учнів інклюзивного класу. Створені підручники орієнтовані на «просунутий» рівень освіти;

– нераціональна організація процесу навчання. Дослідники цього питання вказують про збільшення чисельності школярів зі зниженням працездатності та рівня адаптаційних резервів;

– стресова педагогічна тактика. Виникнення різних видів стресів пов'язані з труднощами адаптації конкретного учня до умов школи.

Сьогодні вчитель не готовий до вирішення таких завдань; вимоги до нього – прості й природні: насамперед, не допускати перевтоми школярів на заняттях і не перевантажувати домашніми завданнями.

Одним із негативних факторів, що сприяє втомі школярів, є однакові організаційні форми навчання. Навіть передові форми навчання, якщо повторюються на кожному занятті, то, врешті-решт, стає нецікавим уроком, а це – шлях до підвищеної втомлюваності. Раціональний режим організації й проведення заняття передбачає чітке чергування різних видів діяльності та їх регламентацію. Переважна кількість функціональних відхилень в організмі учня за роки навчання пов'язані із збільшенням навчального навантаження, умовами протікання навчально-виховного процесу, особливостями побудови занять. Педагог має ініціювати, просувати вперед і контролювати навчальний процес так, щоб діти з ООП навчалися «мистецтву» навчання. Успішна навчальна діяльність і стан здоров'я не можуть сьогодні розглядатися ізольовано один від одного. Вони взаємопов'язані, бо впливають на повноцінний розвиток учнів, безболісну адаптацію до навчальної діяльності, пов'язану з розумовим навантаженням.

Проаналізуємо поняття адаптація у педагогічній, психологічній, соціологічній літературі. Вперше поняття «адаптація» (від лат. *adapto* – пристосовую) з'явилося у фізіології, біології, а пізніше – у соціології, психології та інших науках. Німецький фізіолог Г. Ауберт ввів у науковий обіг дане поняття у 1865 р., що означало зміни чутливості аналізаторів до дій подразників.

На сьогодні, дослідники адаптації погоджуються з тим, що це складний феномен; у широкому значенні трактують, як:

- процес пристосування індивідуальних особистісних якостей до життя і діяльності людини в умовах, що змінюються;
- активну взаємодію особистості і середовища залежно від ступеня її активності;
 - перетворення середовища згідно з потребами, цінностями особистості;
- як зміни, що супроводжують на рівні психічної регуляції, становлення (і відновлення), збереження динамічної рівноваги у системі «суб'єкт праці – професійне середовище» [13].

Наукове дослідження соціальної адаптації в умовах соціуму вимагає теоретичної інтерпретації таких термінів, як «адаптація», «адаптивність», «адаптованість», «адаптаційний процес». Процес адаптації і соціалізації найчастіше ототожнюють. Аналіз літератури показує, що соціальна адаптація – один з механізмів соціалізації. Як соціологічна категорія, адаптація – цілісний і безперервний процес взаємодії особистості (групи) і соціуму, у результаті відбувається формування здібностей швидко орієнтуватися у життєвих умовах і застосовувати знання, уміння для реалізації власних потреб і завдань. Як зазначають учені, соціальну адаптацію можна виміряти. Процедура вимірювання включає оцінку потреб, відбір актуалізованих потреб; вимір соціальної установки.

Показник соціальної адаптації є необхідним інструментом для досліджень особистості, соціальних груп, соціальних інститутів. Він відображає також сучасну ситуацію соціального розвитку, враховує динаміку і дозволяє прогнозувати наслідки адаптаційних змін у соціумі [14].

До соціальної адаптації дітей, за дослідженнями О.В. Безпалько, включають такі види, як: побутова – розвиток і формування навичок комунікації та дозвільна – створення установок на гармонійний особистісний розвиток.

Соціальна адаптація – процес активного пристосування особистості до умов соціального середовища; вид взаємодії особистості із соціальним середовищем. Соціальна адаптація забезпечує пристосування людини до соціуму за допомогою вміння аналізувати поточні соціальні ситуації, вміння утримувати свою поведінку відповідно до головних цілей діяльності. усвідомлення власних можливостей у сформованій соціальній обстановці. У процесі адаптації людина виступає об'єктом впливу соціального середовища та активним суб'єктом, що усвідомлює вплив цього середовища.

Адаптаційний процес тлумачиться як багатоголосся освоєння соціальних норм за допомогою механізмів соціалізації. Фактично, всі елементи людської культури беруть участь у формуванні особистості через механізм адаптації, яка є невід'ємною складовою, необхідною домінантою соціального розвитку.

Соціальність – це якісна характеристика особистості. Усі види адаптації взаємопов'язані між собою, але домінуючою є соціальна. Повна соціальна адаптація включає економічну, управлінську, фізіологічну, педагогічну, професійну, психологічну адаптацію.

У межах системного підходу адаптація особистості виражається і процесом, і результатом функціонування цілісної системи, що саморегулюється, адаптивність якої забезпечується за рахунок взаємодії окремих елементів [7].

На основі викладеного, можемо узагальнити наступне:

- соціальна адаптація – пристосування людини до умов соціального оточення, формування тотожної системи взаємовідносин із соціальними об'єктами;
- інтеграція особистості у соціальні групи, рольова пластичність поведінки, активна діяльність в соціальних умовах;
- прийняття норм і цінностей сучасного соціуму, форм соціальної взаємодії;

- адаптація пов'язана з прийняттям індивідом різноманітних соціальних ролей, які віддзеркалюють особистість та її соціальні зв'язки;
- адаптацію розглядають у дихотомії із соціалізацією;
- соціальна адаптація – взаємозумовлений процес пристосування особистості до соціального середовища і суспільства до потреб особистості. Відповідність між рівнем соціальних потреб і рівнем їх задоволення встановлює рівень соціальної адаптації.

Адаптація відбувається у *формі* акомодатії (повного підпорядкування вимогам середовища без їх критичного аналізу), асиміляції (свідомого і добровільного прийняття норм, цінностей середовища) та конформізму (вимушеного підпорядкування вимогам середовища). Адаптація пов'язана з прийняттям індивідом різноманітних соціальних ролей, адекватним віддзеркаленням себе і своїх соціальних зв'язків.

Виділяють такі *компоненти* соціальної адаптації, як: соціально-побутова, економічна, комунікативна, регулятивна і самореалізація.

З позиції соціології проаналізуємо їх. Соціально-побутова адаптація означає пристосування індивіда до нових умов життя, побуту, що передбачає поліпшення його становища, психологічного самопочуття, узгодженість із намірами, інтересами, уподобаннями. Особливо це стосується осіб, які проходять реабілітацію у спеціалізованих закладах, відірвані від сім'ї і звичайного способу життя [4].

Економічна адаптація здійснюється у нових соціально-економічних умовах життя і стосується всіх цільових груп. Держава законодавчо регулює її механізми на різноманітних рівнях соціального захисту населення через надання субсидій, пільг, допомоги тощо. Економічна адаптація залежить від задоволення фізіологічних потреб людей (одяг, якісне харчування, відпочинок тощо).

В освітньому середовищі інклюзії розглянемо роль комунікативної комунікації, яка передбачає спілкування і взаємодію усіх учасників освітнього процесу. Комунікативна адаптація, на наше переконання, зумовлює пристосування учасників освітнього процесу до нових взаємозв'язків, розвиток соціальних навичок і умінь, соціальної компетенції. Це особливо важливо для

позитивної адаптації дітей з ООП. Комунікативна адаптація ефективна за умови врахування індивідуальності та унікальності усіх дітей, як типових так і нетипових.

Соціальна адаптація необхідна для різних сфер суспільних відносин, збільшення кількості контактів, формування диференційованої поведінки в залежності від потреб і особливостей психічного стану.

Регулятивна адаптація пов'язана з життєвими циклами людини, переходом від одного віку до іншого, проходженням різних життєвих подій і змін, що вимагають формування нових якостей характеру, рис особистості, вимог до суспільства, яке має забезпечити гідне життя. Особливо актуальною соціальна адаптація є для статево-рольових взаємодій і стосунків на різних вікових етапах життя людини. Регулятивна адаптація пов'язана із задоволенням потреб у безпеці й повазі [5].

Соціальна адаптація має дві *форми*: активну і пасивну. Активна форма передбачає, що індивід прагне вплинути на середовище, змінити його, тобто активно входить у процес соціалізації. Пасивна форма означає, що індивід не взаємодіє із середовищем, не прагне змінити його, а пристосовується до особистих норм, оцінок, засобів діяльності.

Соціальна адаптація складається з декількох *стадій*, які мають різну тривалість та інтенсивність в залежності від особливостей індивіда, групи і середовища. За даними польського соціолога Я. Щепанського, є такі стадії соціальної адаптації, як:

- початкова, коли індивід тільки адаптується, і система цінностей соціуму ним ще не визнається;
- стадія терпимості, коли і соціальне середовище, й індивід визнають рівноцінність еталонів поведінки у ставленні один до одного;
- стадія конфлікту, коли виникають протиріччя між особистими і соціальними цілями, потребами, інтересами;
- стадія компромісу, коли особистість шукає оптимальний баланс між своїми очікуваннями і можливостями суспільства;

– стадія інтеграції, коли досягається оптимальне поєднання цілі та способу її досягнення.

Здійснений теоретичний аналіз сутності адаптації у різних її розуміннях у науковій літературі як процесу входження до будь-якої сфери діяльності особистості.

1.3. Психолого-педагогічні умови соціальної адаптації дітей з ООП

Проблема шкільної адаптації не втрачає своєї актуальності в сьогоdnішніх реаліях. Насамперед, це зумовлено тим, що у сучасному освітньому просторі спостерігається стійка тенденція зростання кількості дітей із ООП та затримкою психічного розвитку різного генезу. Ця група дітей найбільш численна в інклюзивній освіті і вимагає особливої професійної уваги через «великий діапазон виразності порушень». Водночас у сучасних дослідженнях вказується на недостатню ефективність реалізації роботи щодо створення умов для адаптації нетипових дітей. Означена проблематика є вкрай важливою в аспекті дослідження психолого-педагогічних умов ефективної адаптації дітей з ООП до шкільного середовища і потребує уточнення напрямків роботи фахівців.

У наукових роботах, присвячених шкільній адаптації, насамперед, звертається увага на складність даного явища. Учені зазначають, що шкільна психологічна адаптація здійснюється протягом усього періоду активної взаємодії учня з освітнім середовищем. Акцентується увага на адаптованості, тобто системі якостей особистості, умінь та навичок, що забезпечують успішність подальшої життєдіяльності. У контексті досліджуваної теми особливий інтерес представляють напрямки роботи, орієнтовані на ефективне включення дитини до інклюзивного середовища:

- формування інклюзивної культури у суб'єктів освітнього процесу;
- організація продуктивної взаємодії й підтримки емоційного благополуччя учнів;
- вибудовування ефективної комунікації в інклюзивній школі з опорою на єдині правила взаємодії на всіх рівнях організації освітнього процесу;

– утвердження професійної позиції педагога, заснованої на прийнятті гуманістичної системи цінностей.

Реалізація цих напрямів вимагає використання системи параметрів, що дозволяють оцінити рівень адаптованості учнів. При визначенні показників шкільної адаптації нами було здійснено аналіз наукових праць і нормативних документів. Виділення показників шкільної адаптації здійснювалося у поєднанні з чотирма сферами розвитку особистості дитини:

- навчально-мотиваційної,
- організаційно-діяльній,
- психологічної,
- соціальної, що сприяють формуванню необхідних життєвих компетенцій.

Навчально-мотиваційна сфера складає психологічну основу діяльності дитини, багато в чому визначає її соціальний статус у класному колективі, сприяє зміцненню пізнавальної спрямованості навчальної діяльності. Навчально-мотиваційній сфері відповідають такі показники, як: навчальна активність та засвоєння знань, успішність. За даними параметрами можна відстежити динаміку шкільної мотивації.

Соціальна сфера школяра на початковому етапі навчання представлена досвідом дошкільного дитинства. Він характеризується, перш за все, умінням чи невмінням вибудувувати комунікативні зв'язки. На щаблі початкового навчання динаміку розвитку даної сфери можна відстежити за такими параметрами, як: поведінка після уроку, взаємини з однокласниками, ставлення до вчителя.

Організаційно-діяльній сфера передбачає готовність дитини до ухвалення шкільних правил поведінки, нового соціального статусу. Вона є своєрідним підкріпленням навчальної мотивації учнів. Показники її сформованості, такі, як: цілепокладання, самоконтроль, поведінка дозволяють відстежити на занятті динаміку розвитку регулятивних універсальних навчальних дій, аналізувати розуміння дитиною значимості та змісту освіти.

Психологічну сферу необхідно розглядати в аспекті емоційно-ціннісного ставлення учня до навколишньої дійсності. Складність її формування зумовлено

залежністю від значної кількості факторів: сім'ї, школи, вулиці, групи однолітків, інформаційного середовища. Вона тісно пов'язана з вихованням і може бути досліджена шляхом відстеження показників – морально-етичної готовності й емоційного благополуччя.

На сьогодні, одним із ефективних варіантів вирішення даної проблеми визнано інклюзивну практику. Реалізація інклюзивного освіти вимагає детального аналізу в аспекті змісту освіти – націленості на живий освітній процес, що дозволяє учням із особливими освітніми потребами комфортно занурюватися в нові умови, відчувати радість пізнання й спілкування.

Соціальна адаптація в інклюзії:

– передбачає, що дитина з особливими освітніми потребами може взаємодіяти з однолітками, вчителями та іншими членами шкільної спільноти на рівних умовах;

– сприяє розвитку соціальних навичок, емпатії, толерантності, самоповаги як до учнів з особливими освітніми потребами, так і до типових дітей;

– потребує позитивного ставлення до розмаїття, індивідуального підходу до навчання і супроводу, а також залучення батьків та інших зацікавлених сторін до процесу інклюзивної освіти.

Науковець І.Д. Бех наголошував на необхідності створення такої системи навчання, у якій дитина з обмеженими можливостями здоров'я була б включена до спільноти дітей з нормальним розвитком. Учений звертав увагу, що, володіючи незаперечними перевагами, корекційна школа все ж таки передбачає створення замкнутого світу для своїх вихованців, пристосованого до особливостей цих дітей, їх дефектів і недоліків, що не дозволяє дитині адаптуватися в соціумі. Одним з перших звернувся до проблеми вивчення інклюзивної освіти.

Інклюзивна освіта базується на тому факті, що в сучасному суспільстві люди з обмеженими можливостями мають бути залучені до соціуму. Будь-яка людина має право на освіту, незалежно від індивідуальних якостей та інших проблем.

В Україні донедавна навчання дітей з обмеженими можливостями здійснювалося як правило у спеціалізованих школах-інтернатах, що призводило до їхньої соціальної ізоляції. Сьогодні ситуація докорінно змінилася, і адаптація дітей із особливими потребами проходить у загальноосвітніх навчальних закладах, що дає можливість набути соціального досвіду. Типові діти також набувають нових можливостей: розвивають свою толерантність, активність, відповідальність, стають більш самостійними, покращують навчальні можливості.

Для здійснення інтегрованої інклюзивної освіти в умовах школи необхідні зміни, які будуть спрямовані на формування інклюзивної компетентності освітян; підвищення кваліфікації. Інклюзивна освіта, в реаліях сьогодення, вирішує цілу низку комплексних соціально-педагогічних завдань, серед яких: чого можуть прагнути діти з обмеженими можливостями здоров'я, їх взаємна адаптація з однолітками, що нормально розвиваються, їх спільна взаємодія у процесі виховання й навчання, що, у свою чергу, сприяє успішній адаптації та інтеграції дітей з ООП в сучасному суспільстві.

Зазначимо, що формою адаптації усіх школярів інклюзивного класу є соціально-педагогічна робота вчителя, яка включає:

- дослідження індивідуальних біологічних особливостей і функціональних здібностей;
- визначення специфіки соціокультурного розвитку (вплив різних рівнів соціальних факторів – соціальних потреб, ролей, соціальних очікувань, культурних цінностей, норм);
- осмислення психологічних характеристик учнів (сприйняття, пам'ять, здатність до вирішення проблем, рівень залежності, адекватність реакцій);
- аналіз особливостей психосоціальної адаптації, процес взаємодії учня з оточуючим середовищем;
- залучення дитини до соціально-педагогічного процесу (соціалізації).

Безпосередня практика соціально-педагогічної допомоги дітям з ООП охоплює конкретні методики, прийоми, засоби і техніки, які застосовуються педагогом відповідно до мети, завдань і рівнів [9].

Зауважимо, що вибір методів в адаптації соціально-педагогічної допомоги залежить від ряду взаємопов'язаних і взаємообумовлених соціально-психологічних, фізіологічних, соціокультурних факторів, як:

- типи функціонального обмеження і втрати життєвих можливостей дитини;
- вік дитини;
- її зовнішній вигляд (наявності вад зовнішності);
- психофізичні здібності дитини;
- реакція батьків на інвалідність дитини, динаміки інвалідності;
- реакції найближчого середовища (родичів, друзів, сусідів) на вади здоров'я дитини;
- вік батьків, їхня емоційна зрілість;
- наявність в сім'ї інших дітей;
- місце проживання та інфраструктура.

Зазначимо, що сприятливе інклюзивне середовище створюється шляхом реалізації психолого-педагогічного супроводу на різних рівнях: індивідуальному, груповому, рівні класу, рівні школи. У процесі емпіричного спостереження нами було визначено, що головною особливістю організації психолого-педагогічних умов шкільної адаптації учнів з ООП є поетапна робота у низці напрямків.

Так, на початковому етапі пріоритетним завданням є організація соціальної взаємодії, формування згуртованого учнівського колективу. На проміжному – акцентується увага на формуванні соціально-рольового статусу кожного школяра. На завершальному етапі основні види діяльності орієнтовані на розвиток соціальної активності.

Висновок до 1 розділу

Виходячи з поставлених завдань, нами здійснений теоретичний аналіз інклюзії як моделі включення дітей з особливими освітніми потребами у соціум, насамперед, у шкільне середовище; розглянуто психолого-педагогічні умови соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами, а також нами підкреслено взаємозв'язок соціальної адаптації із соціалізацією особистості.

Нами вивчались наукові праці вчених, нормативно-правові документи. Інклюзивна освіта розглядається як один із показників інтеграції сучасного суспільства.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

2.1. Сучасні технології в інклюзивному підході для створення сприятливих умов навчання дітей з ООП

Сучасна освітня система характеризується зростанням гуманізації навчання, що дозволяє створити умови для навчання і виховання дітей з ООП, забезпечити найбільш повне їх включення до освітнього процесу в умовах школи, а не спеціальних закладів, і свідчить про необхідність готовності освітян до реалізації інклюзії на всіх рівнях освіти.

Для організації навчання дітей в інклюзивному освітньому середовищі в умовах школи потрібна спеціальна підготовка вчителів, оскільки з моменту появи у класі вихованця з особливими освітніми потребами, у тому числі з особливостями психофізичного розвитку, перед педагогами постає ряд завдань:

- організовувати види діяльності;
- налагодити спілкування всередині класу;
- налагодити спілкування між батьками та освітянами за умов інклюзії.

Відсутність досвіду діяльності в інклюзивному освітньому середовищі надає формального характеру інклюзії, тобто усі учні формально навчаються за однією програмою, але фактично участь нетипових дітей у спільній навчальній діяльності є обмежена через низький рівень, в окремих випадках, і неможливості адаптації до навчального процесу з урахуванням обмежень життєдіяльності особливих дітей. Інший варіант – навчання за окремою програмою. Реальна інклюзія можлива лише за підготовки педагогів за традиційною технологією навчання, яка орієнтована на передачу знань, умінь і навичок. Дана технологія має незначні можливості індивідуалізації й диференціації освітнього процесу, що не відповідає можливостям інклюзивної освіти. Тому для організації освітнього процесу тих, хто навчається з різними освітніми потребами в умовах школи, необхідне впровадження нових сучасних технологій навчання, які дозволять врахувати інтереси і потреби кожного школяра. Наприклад, технологія

різномірне навчання передбачає створення педагогічних умов включення кожного учня у діяльність, відповідну зоні його найближчого розвитку. Різновидом технології різномірне навчання є технологія адаптивного навчання, що передбачає гнучку систему організації навчальних занять з урахуванням індивідуальних особливостей учнів.

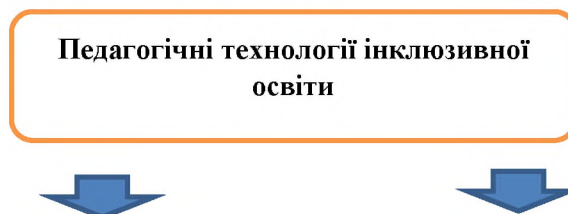
Саме сучасні технології навчання враховують різні освітні потреби школярів, дають можливість здійснювати навчання й виховання дітей в інклюзивному освітньому середовищі, дозволяють реалізувати завдання організації навчання дітей в умовах інклюзивного освітнього середовища; впроваджувати цінності інклюзії: розуміння, ухвалення та повага до існуючих відмінностей, визнання різних прав; моделювати навчання в інклюзивному освітньому середовищі школи; сприяти прояву толерантності у спілкуванні й взаємодії типових і нетипових дітей, які є базовими у реалізації інклюзивної освіти.

Розглянемо організаційні і педагогічні технології. До *організаційних* відносять:

- технології проектування та програмування;
- технології командного впливу вчителя та фахівців;
- технології організації структурованого, адаптованого і доступного середовища.

До педагогічних:

- технології, спрямовані на освоєння академічних компетенцій
- технології корекції навчальних та поведінкових труднощів
- технології, створені задля формування соціальних компетенцій, зокрема. прийняття, толерантності;
- технології оцінювання досягнень;
- технології, що індивідуалізують освітній процес [18].

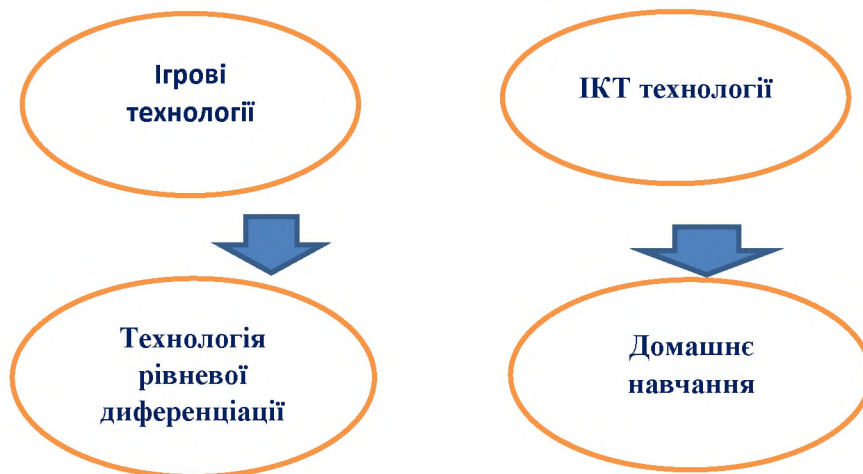

Рис.2.1 – Педагогічні технології в інклюзії

Застосування ІКТ в інклюзивній освіті дозволяє оптимізувати навчальне середовище, забезпечуючи альтернативний і, що особливо важливо, доступний для користувача формат цифрових освітніх ресурсів. Завдяки використанню програмних засобів автоматизованої розробки навчальних курсів, зміст навчальної програми може бути представлений у різний спосіб, як:

- текст на сайті в Інтернеті;
- анімованого зображення;
- віртуальної реальності;
- мультимедійного продукту, включаючи цифровий звукозапис та відео.

Назвемо додаткові технології на основі ІКТ, які підтримують читання, малювання та ін. види діяльності на уроках в інклюзивному класі.

Компенсаторна

Технічна допомога для полегшення традиційних в освіті видів діяльності:
читання та письма

Дидактична

Педагогічна допомога у використанні ІКТ для створення відповідного
навчального середовища та освітніх ресурсів

Комунікаційна

Комунікативна допомога для участі у системах мережної взаємодії

Рис. 2.2 – Додаткові технології на основі ІКТ

Додаткові технології (слухові апарати, прилади для читання з екрану, клавіатури зі спеціальними можливостями...) спрямовані на підтримку дітей з особливими освітніми потребами.

Ігрові технології у навчанні та вихованні школярів в інклюзивному класі. Назвемо ігрові прийоми, які:

- забезпечують цікавість занять;
- враховують індивідуальні особливості;
- активізують пізнавальну діяльність, культуру мови;
- налагоджують процес співпраці вчителя і учня. У процесі

гри у дітей виробляється звичка мислити самостійно, зосереджуватися, проявляти ініціативу. Розвивається мислення, пам'ять, увага, спостережливість.

Гра виконує важливі функції:

- соціалізацій;
- комунікативну;
- діагностичну;
- корекційну;
- розважальну [9].

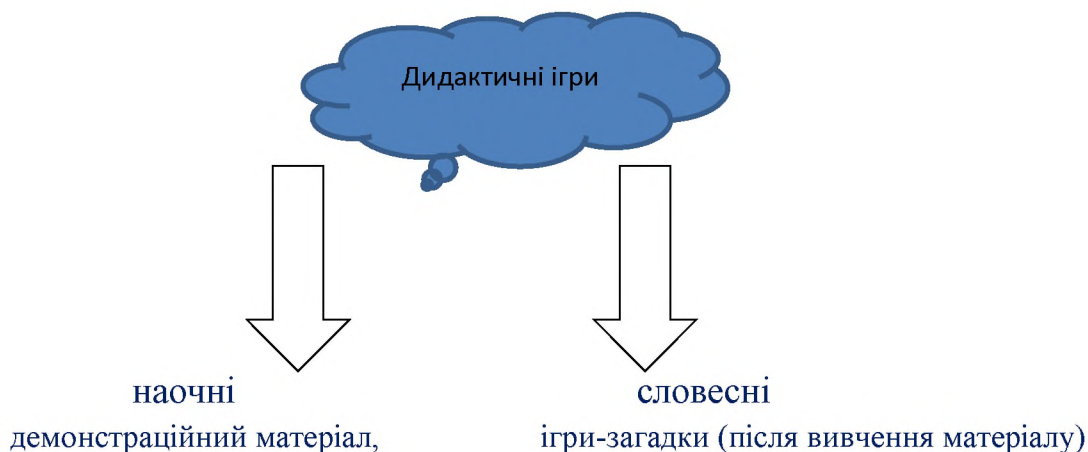

Рис.2.3 – Дидактичні ігри

На сьогодні, основні завдання вчителя допомогти дитині у знаходженні себе в навчальній діяльності, опанувати різноманітні знання про навколишній світ, розкрити індивідуальні здібності, формувати вміння самостійно добувати знання, знайти ефективні шляхи взаємодії з учнем при формах організації занять. Інклюзивна освіта передбачає, що вчитель бере до уваги різноманітність дітей у класі, їх особливості, можливості, інтереси. Тому необхідно постійно змінювати технології роботи. За визначенням С. Омельчук, «педагогічна технологія – це сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір та компонування форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів; вона є інструментарієм педагогічного процесу» [17, с. 52]. Педагогічні технології інклюзивної освіти сприяють створенню умов якісної доступної освіти всіх дітей без винятку. Педагогічні технології успішно застосовуються в інклюзивній практиці

- технології диференційованого навчання,
- технології індивідуалізації освітнього процесу,
- технології корекції навчальних та поведінкових труднощів,
- технології, спрямовані на формування соціальних (життєвих) компетенцій,
- технології оцінювання досягнень в інклюзивному підході [17, с. 54].

В педагогічній науці їх класифікують за завданнями та участю в організації спільного навчання дітей з різними освітніми потребами:

- технології, спрямовані на освоєння академічних компетенцій при спільному навчанні дитини з особливими освітніми потребами;
- технології диференційованого навчання,
- технології індивідуалізації освітнього процесу;
- технології корекції навчальних та поведінкових труднощів, які виникають у дітей в освітньому процесі;
- технології, спрямовані на формування соціальних (життєвих) компетенцій, в тому числі прийняття, толерантності;

– технології оцінювання досягнень в інклюзивному підході.

Педагоги розуміють, що учням з ООП не легко адаптуватися в школі, у багатьох виникають складнощі. Інклюзивна освіта спрямована на розвиток методології, яка визнає, що кожна дитина є унікальною особистістю зі своїми потребами у навчанні. Інклюзивна освіта має створити більш гнучку методичку викладання й навчання, яка дозволить ефективно навчатися всім дітям за результатами її застосування [17, с. 56].

Інклюзивна освіта може бути ефективною тільки в тому випадку, якщо педагог уміє працювати у співпраці з іншими фахівцями. Тому серед технологій інклюзивної освіти ми виділяємо технологію взаємодії вчителя і спеціалістів психолого-педагогічного супроводу. Фахівці, які проводять поглиблене обстеження дитини, складають попередні рекомендації для її ефективного навчання. Зазначимо умови взаємодії педагога з нетиповою дитиною у процесі навчальної діяльності:

1. Для дитини важливо відчувати допомогу й підтримку.
2. Вчителі повинні ставитись до дитини з ООП як до звичайної.
3. Знайти заняття, яке б вдавалися дитині і підвищувало її впевненість у собі.
4. Підібрати матеріал і технології на урок, наочні засоби з урахуванням особливостей дітей.
5. Оберігати дитину від перевтоми.
6. Тісно взаємодійте з батьками, давати рекомендації.
7. Намагатися слухати дитину, хвалити.
8. Враховувати бажання особливої дитини «бути як усі».
9. проводити ігрові прийоми у процесі навчальної діяльності.

Таким чином, кожен учень – особливий, зі своїми інтересами, здібностями, потребами і захопленнями, що вимагає індивідуального підходу у процесі навчання, гнучкості у розробці навчальних програм, професіоналізму, що включає у собі такі якості, як: етичність, делікатність, вміння почути і зрозуміти

іншого. Особливістю інклюзивної освіти є те, що вчитель враховує різноманітні можливості, інтереси. Отже, педагогам важливо використовувати дієві технології роботи, вміти співпрацювати з іншими фахівцями у інклюзивній сфері.

Для створення сприятливих умов навчання дітей з особливими освітніми потребами сучасні технології в інклюзивному підході є дуже важливими. Це можуть бути інтерактивні методи, диференційоване навчання, методи арт-терапії, методика Марії Монтесорі, комп'ютерні технології та інші. Зокрема, створення сприятливих умов для навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами передбачає розробку й застосування інноваційних технологій навчання.

2.2. Методика інклюзивного навчання

При організації уроку в інклюзивному класі школі необхідно використовувати спеціальні елементи, методи та прийоми для учнів із ООП. Міністерство освіти і науки України надало методичні рекомендації щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти у 2021/2022 навчальному році [12]. У цих рекомендаціях вказаний перелік основних елементів забезпечення архітектурної доступності та умов для організації інклюзивного навчання в закладах освіти. Це включає:

- доступність прилеглої території до будівлі закладу освіти (шляхи руху, зона паркування транспорту);
- безбар'єрний вхід (входи, виходи, сходи, пандуси);
- безперешкодний рух у приміщеннях (коридори, ліфти, підйомники, позначення, піктограми);
- доступність до дверних і відкритих прорізів;
- пристосування приміщень (шляхів руху, загальних і санітарних приміщень, рекреаційних зон).

Слід зазначити, що метод навчання є способом педагогічного впливу, що має певні цілі та завдання. Залежно від теоретико-методологічних підходів у спеціальній педагогіці є кілька класифікацій методів навчання. З позиції

цілісного підходу до процесу навчання С. Бондар виділяє три групи методів. Перша група представляє методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності і включає

- словесні,
- наочні та практичні (передача і сприйняття навчальної інформації);
- індуктивні та дедуктивні (інтелектуальна діяльність);
- репродуктивні та проблемно-пошукові (розвиток мислення);
- самостійна робота учнів під керівництвом учителя.

До другої групи входять методи стимулювання та контролю, а до третьої групи – методи контролю та самоконтролю.

В основі класифікації методів навчання, запропонованої науковцем М. Гриньовою лежать види діяльності вчителя і учнів. Автором виділено такі методи навчання, як:

- комунікативний,
- пізнавальний,
- перетворювальний,
- систематизуючий,
- контрольний [4].

Особливості розвитку розумових операцій, промови, пам'яті та уваги тих, хто навчається з ООП не дозволяють використовувати повністю будь-яку класифікацію. Тому в системі колекційного навчання необхідно спиратися на наочні, словесні та практичні методи. З позицій корекційної дидактики ці методи навчання описані у роботах Гриньової М., Калініченко І., Колупаєва О., Таранченко О. та ін.

До наочних методів належать спостереження і демонстрація. Спостереження – цілеспрямоване сприйняття об'єкта чи явища. Воно наперед планується вчителем. Розрізняють такі види спостереження:

- короткочасне чи тривале,
- постійне чи епізодичне.

Під демонстрацією розуміється пред'явлення, показ предмета, явища чи дії. Для демонстрації є такі наочні засоби:

- предметної наочності (реальні предмети або їх макети),
- образної наочності (фільми, ілюстрації, слайди),
- умовно-символічні засоби (схеми, символи, формули).

Ці методи є найбільш затребуваними та важливими при організації навчання дітей з ООП, особливо на рівні початкової загальної освіти. З використанням цих методів слід враховувати особливості сприйняття учнів з ООП (уповільнений темп, недостатній обсяг і точність). Тому ілюстрації мають бути великими, реалістичними та доступними.

У корекційній роботі має застосовуватися принцип забезпечення полісенсорної основи навчання, коли навчання дітей із ООП будується з опорою на всі органи чуття. До словесних методів навчання належать розповідь, розмова, пояснення.

Під оповіданням розуміється монолог вчителя, що містить навчальну інформацію. Він має бути чітким, лаконічним, виклад матеріалу вимагає емоційності та виразності. Розмова є діалогом педагога і учня. Під час розмови важливо чітко формулювати питання, які мають бути зрозумілі дитині [16, с. 45].

Пояснення — це коментар, що дозволяє визначити приховані від безпосереднього сприйняття суттєві ознаки, зв'язки, стосунки. Для тих, хто навчається з ООП, характерні труднощі у сприйнятті та переробці вербальної інформації. Багато хто з них має мовні порушення. Тому словесні методи слід поєднувати із застосуванням наочних та практичних. До практичних методів належать:

- вправи (усні та письмові),
- продуктивна діяльність;
- дослідно-експериментальна діяльність.

На уроці в інклюзивному класі вчителю необхідно використати диференційований підхід із елементами групового навчання. При поясненні нової теми клас поділяється на пари, групи. Доцільно об'єднати у парі дитину з ООП та сильного учня, який допоможе йому пояснити нову тему чи вирішити

навчальне завдання. Як контроль засвоєння навчального матеріалу вчителем даються індивідуальні письмові чи усні завдання.

Педагогу, залежно від теми уроку, слід використовувати ігрові методики навчання. Часта зміна діяльності та застосування різних форм проведення навчального заняття (гра, екскурсія, вікторина) впливають на підвищення навчальної мотивації та пізнавальної активності у всіх учнів інклюзивного класу, забезпечують профілактику фізичної перевтоми та емоційного виснаження учнів, сприяють соціальній адаптації дитини з ООП у дитячому колективі. При цьому важливо, щоб спосіб навчання дидактичною грою не замінювався на розвагу. Під час уроку вчитель повинен надавати різні види підтримки дитині з ООП:

- стимулюючу,
- спрямовуючу,
- навчальну.

Стимулююча підтримка полягає у наданні кожному учневі необхідної дозованої допомоги у вирішенні конкретних навчальних завдань, звертається до деяких прикладів навчальних завдань, мотивує наступні самостійні дії.

Спрямовуюча допомога вчителя у зоні найближчого розвитку дозволяє дитині з ООП осмислити навчальне завдання та прийти до відповіді завдяки питанням педагога.

Навчальна допомога вчителя дитині з ООП передбачає роз'яснення навчального матеріалу з урахуванням її особливих освітніх потреб та індивідуальних можливостей. При поясненні теми уроку педагог має постійно контролювати з допомогою питань розуміння учнем інструкцій та завдань.

Для оцінки інклюзивного освітнього середовища та його складових використовуються такі компоненти:

- розвиваючий ефект (розвиток фізичних, пізнавальних та інших здібностей);
- екологічність (навчання та розвиток не на шкоду фізичному, психологічному, психічному здоров'ю);

– використання психологічних закономірностей і особливостей розвитку дітей як вихідна основа для проектування й моделювання компонентів освітнього середовища.

Дослідниця цього питання І. В. Баєва розглядає такі емпіричні критерії:

– ставлення до неї – позитивне, нейтральне чи негативне, система шкал, що містить когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти даного відносини; інтегральний показник ставлення до середовища стає своєрідним індикатором для суб'єктів навчально-виховного процесу;

– задоволеність її суб'єктів основними характеристиками взаємодії інклюзивного освітнього середовища.

Емпіричним показником є індекс задоволеності шкільним середовищем, розраховується як сумарна оцінка окремих характеристик соціальної інклюзивної освітнього середовища.

Алгоритм експертизи освітніх технологій та систем передбачає відповідь на базові питання:

- Кого вчити? (Психологічні особливості контингенту учнів);
- Навіщо вчити? (стратегічні та тактичні особливості навчально-виховного процесу та освітнього середовища в цілому);
- Чому навчати? (зміст навчання);
- Як навчати? (особливості дітей та відповідних освітніх технологій);
- кому навчати (визначення вимог до професійної й особистісної підготовки педагогів).

Для нас особливий інтерес становлять вимоги до педагога:

- розуміння того, що є розвиваючим навчанням;
- знання про те, що таке освітнє середовище та його суб'єкти, його структура та типи взаємодії між її суб'єктами;
- знання психологічних закономірностей та особливостей вікового та особистісного розвитку дітей-інвалідів;
- вміння реалізовувати різні способи педагогічної взаємодії між різними суб'єктами освітнього середовища;

– вміння стати в рефлексивну (самосвідому) позицію по відношенню до того, кого вчити, навіщо вчити, чому вчити, як вчити, кому і де вчити (Панов В. І.).

Педагогічні методики інклюзивного освітнього середовища можна оцінити таким чином:

– актуальність методики:

1 рівень – методика неактуальна, її застосування нічого у вашій роботі не змінить;

2 рівень – методика зачіпає неосновні моменти роботи; володіння методикою покращить деякі другорядні параметри;

3 рівень – методика зачіпає основні моменти роботи, але з її використанням можна зачекати;

4 рівень – методика необхідна сьогодні;

– новизна:

1 рівень – новизна лише на рівні термінології;

2 рівень – новизна на інформаційному рівні;

3 рівень – новизна на системному рівні;

4 рівень - принципова новизна: нові способи роботи, що дають відмінні результати;

– інструментальність:

1 рівень – методика зводиться до закликів (контрольні питання: які проблеми

вирішує дана розробка та який відсоток успішних рішень?)

2 рівень – методика ефективна у «авторському виконанні»;

4 рівень – методика передана частково, окремими рекомендаціями;

4 рівень – методика передається, дає стабільні результати, не вимагаючи великих зусиль чи багато часу для освоєння;

- зрозумілість (доступність викладу):

1 рівень – текст нагадує словесні джунглі, якими без словника не розпочати аналіз;

2 рівень – окремі частини методики зрозумілі, але зв'язки між розділами та системи роботи загалом – немає; немає достатнього – для розуміння та практичної застосування – кількості прикладів;

3 рівень – методика загалом зрозуміла, але читати дещо складно;

4 рівень – методика зрозуміла в частинах та в цілому, «прозора».

- критерій зростання:

1 рівень – методика не допомагає особистісному зростанню;

2 рівень – методика допомагає особистісному зростанню побічно;

3 рівень – методика дозволяє збільшити основні показники роботи, підвищує ступінь впевненості у собі;

4 рівень – методика розвиває педагогічний інструментарій, стимулює бажання вдосконалюватися.

Висновок до 2 розділу

Ми проаналізували технології і методику інклюзивного навчання, зазначили, що технології інклюзивного навчання є системою знань про оптимальні форми, методи, засоби і способи організації навчання школярів із особливими освітніми потребами. Створення універсального дизайну і розумних пристосувань у закладах освіти, щоб навчальне середовище було доступне, зручне й ефективне для всіх учасників освітнього процесу. Розумними пристосуваннями називаються такі зміни в навчальному середовищі, які не порушують його центральних елементів, але сприяють досягненню дитиною очікуваних результатів навчання. Це можуть бути зміни в тривалості, обсязі, форматі або складності завдань, використання сучасних технологій.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ООП В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

3.1. Підготовка й проведення емпіричного дослідження

Практичне дослідження соціальної адаптації дітей з ООП в умовах інклюзивної освіти проводили за допомогою спостереження і застосування комплексу методик. Спостереження дозволяє виявити особливості поведінки

дитини в різних ситуаціях та зрозуміти її потреби. Методики дозволять з'ясувати ставлення дитини до інших людей, її самооцінку та розуміння своєї інвалідності. Вони мають на меті вивчити процес соціальної адаптації дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Вважаємо, що важливою ознакою ефективності процесу соціальної адаптації дітей з ООП є характеристика емоційно-психічного стану дітей:

- їх рівня тривожності,
- агресивності,
- та самооцінки.

Оскільки, майже всі діти цієї категорії мають чимало психологічних травм, котрі наклали непохитний відбиток на їх емоційно-психічний стан і спровокували реакції недовіри і образи до оточуючих, агресії до них, апатії та безініціативності, деформацію їх особистої самооцінки.

Тож ми застосуємо наступний комплекс методик:

– *для діагностики рівня тривожності* – рисунковий тест на виявлення індексу тривожності («14 ситуацій життя»), тест для оцінки шкільної тривожності Філліпса, «Шкала ситуативної тривоги Кондаша» та «Шкала особистісної тривожності Ч. Спілберга»;

– *для діагностики рівня агресивності* – методика діагностики показників і форм агресії (опитувальник) А. Басса та А. Дарки (за адаптацією Л. Осницького); проєктивні методики (за кольором) «Силует», «Кольорові діти», колір-тест М. Люшера, рисунковий тест «Неіснуюча тварина»;

- *для визначення рівня самооцінки* – методика особистісного диференціалу, методика діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка, діагностика самооцінки Рубінштейна.

Базою дослідження став Тростянецький ліцей. У навчальному закладі є 4 класи, у яких навчаються діти із різними вадами здоров'я. Ми проводили дослідження з цими учнями. Їхня загальна кількість – 7. Це учні 3-Б, 5, 6, 7-Б класів. Всі діагностичні дані нами були отримані від класних керівників, що взяли участь в експерименті.

3.2. Змістовна характеристика програми соціальної адаптації дітей з ООП в умовах інклюзії закладу загальної середньої освіти

За основу для нашого експерименту ми вирішили обрати програму адаптації «Ми – рівні!» Федоренко І. Л. Даний комплекс спрямований на соціальну адаптацію та інтеграцію дитини з ООП в інклюзивний освітній простір загальноосвітнього закладу. Програма має такі завдання:

1. Подолання психологічних бар'єрів та страхів дитини з ООП.
2. Налагодження дружніх стосунків з однокласниками зі „звичайними” ООП.
3. Вироблення навичок для ефективної взаємодії з вчителями та іншими учнями.
4. Вироблення у дитини з ООП впевненості та віри у власні сили.
5. Засвоєння норм та правил поведінки в класі та школі.
6. Повна адаптація та інтеграція дитини з ООП в загальноосвітньому закладі.

Програма реалізується за допомогою таких форм і методів, як:

- тренінги, консультації та терапія з розвитку адаптаційних компетенцій;
- соціально-педагогічний супровід;
- психотерапевтичні заняття, арт-терапія, музикотерапія;
- заняття, що сприяють адаптації через творчість; групові й індивідуальні консультації.

Програма складається з трьох блоків, які відповідають обраним нами напрямкам соціально-педагогічної роботи:

- 1) емоційно-психічний стан;
- 2) поведінка та взаємодія;
- 3) мотивація на досягнення успіху.

Програму «Ми – рівні!» нами було впроваджено у Тростянецький ліцей Луцького району Волинської області у 2022–2023 навчальних роках. Дослідженням було охоплено 7 учнів 3, 5, 6 та 7 класів, які мають різні вади

здоров'я. Для реалізації програми було створено ініціативну робочу групу фахівців, до складу якої увійшли: соціальний педагог, практичний психолог, четверо класних керівників.

Формувальний етап включав у себе групову, тренінгову діяльність та індивідуальну роботу з дітьми з ООП та їх батьками, що була спрямована на допомогу учням успішно адаптуватися до умов навчання у загальноосвітньому закладі та їхню соціалізацію і самореалізацію. Після формувального етапу експерименту ми провели аналіз ефективності комплексної програми адаптації учнів з ООП в Тростянецькому ліцеї. (контрольний етап).

3.3. Контрольний експеримент ефективності методик навчання дітей з ООП в інклюзивному класі

Контрольний етап був спрямований на оцінку ефективності програми за допомогою аналізу результатів діагностичних методик. Для виявлення рівня зазначених психоемоційних станів дітей, ми сформували діагностичний комплекс методик із урахуванням вікових властивостей кожного учня з ООП; було проведено діагностику рівня їх емоційно-психічного стану на момент початку дослідження. Отримані дані наведено у таблицях 3.1., 3.2.

Таблиця 3.1

Співвідношення рівня тривожності як показника психоемоційного стану учнів з ООП

Назва показника	Тривожність		
	Високий	Середній	Низький
На початок експерименту (%)	40	50	10
На кінець експерименту (%)	10	70	20

Ми вважаємо, що отримані дані є показником ефективності виконання комплексу заходів, спрямованих на соціальну адаптацію дітей з ООП в умовах інклюзивного освітнього простору загальноосвітнього закладу, та показують формування оптимального рівня тривожності у більшості учнів цієї категорії.

Не менш важливою характеристикою психо-емоційного стану є показник рівня самооцінки дітей з ООП. Узагальнений аналіз рівня самооцінки дітей з ООП, на початок та кінець експерименту, подано нами у таблиці 3.2

Таблиця 3.2

Зіставлення рівня самооцінки дітей з ООП

Рівень самооцінки	На початок експерименту (%)	На кінець експерименту (%)
Низька самооцінка	70	60
Адекватна самооцінка	20	30
Завищена самооцінка	10	10

Отримана динаміка стосовно корекції самооцінки дітей з ООП під час експерименту є позитивною, що свідчить на користь розробленої та впровадженої нами Комплексної програми соціальної адаптації дітей з ООП в умовах інклюзивного освітнього простору загальноосвітнього закладу. Врешті, ще одним аргументом ефективності розробленої та впровадженої нами програми за першим критерієм може бути аналіз діагностичного показника рівня емоційно-психічного контакту і взаємодії серед дітьми з ООП і педагогами. Експериментальні дані занесені у таблицю 3.3.

Таблиця 3.3

Оцінка рівня психоемоційного контакту і взаємодії дітей з ООП та вчителів школи ліцею

№	Показники рівня емоційно-психічного контакту і взаємодії	До експерименту (%)	Після експерименту (%)
1	Соціальний контакт:	30	10
	А) неприймання;		
	Б) умовне приймання (відповідно до ситуації);	60	50
	В) повне приймання.	10	40
2	Наявність психічного контакту (взаємної зацікавленості)	-	30

3	Реакція „емоційного відторгнення”	70	50
4	Прояви комунікативної дружності	20	80
5	Готовність до співпраці	20	80
6	Наявність довіри	-	40
7	Наявність ознак емоційного благополуччя	-	40
8	Почуття безпеки (захищеності)	-	60

Діти з ООП мають помітне збільшення показників за № 1, 4, 5 рядків в таблиці 3.3. Варто зауважити, що показники рядка №5 – «готовність до співпраці» – мають ситуативний характер, тобто ступінь готовності дітей з ООП до кооперації залежить від ситуації, що склалася, від стилю спілкування вчителів та інших показників. Можна ще помітити появу досить високих показників прояву співпраці, комунікативної дружності, рівня довіри до педагогів школи і, головне, появлення в учнів з ООП відчуття захищеності і безпеки (60% учнів), іще приблизно середнього рівня ознак емоційного благополуччя дітей (40%). Варто зауважити, що все це ми пов’язуємо із проведенням адаптаційних заходів стосовно учнів з ООП з боку педагогічних працівників школи, класних керівників та соціального працівника.

Закономірність наступного аналізу передбачала з’ясування ступеня готовності дітей з ООП до навчання у ліцеї, як одного із складових показників соціальної активності. Насамперед, нас цікавили рівні теоретичної, психологічної, практичної адаптації дітей до навчання у конкретному навчальному (таблиця 3.4).

Таблиця 3.4

Рівень підготовленості учнів з ООП до навчання у загальноосвітній школі

Готовність до самозахисту	Рівні готовності					
	До експерименту			Після експерименту		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Психологічна	0	10	90	10	50	40

Теоретична	0	20	80	20	50	30
Дієво-практична	0	20	80	20	50	30
Загальна	0	10	90	10	50	40

Порівняльний аналіз емпіричних даних у таблиці 3.4 засвідчив, що після проведення соціального дослідження розбіжність між даними дуже змінилася як за якісними, так і за кількісними показниками. Відповідно до отриманих даних вже тільки 40% (було 90%) лишаються на низькому рівні готовності до навчання у школі. Це пояснюється позитивними переминами у ціннісно-поведінковій сфері учнів з ООП услід за проходженням ними програми адаптації. Благополучною позитивною тенденцією є те, що додалася кількість учнів, котрі здобули середнього рівня готовності (50%), вперше з'являється 10% учнів, котрі опанували високий рівень готовності до виховання та навчання в умовах загальноосвітнього навчального закладу.

Разом з тим, для підведення підсумків дослідницької роботи, напередодні завершення експерименту, ми поставили учням з ООП питання: «Які на вашу думку, позитивні зміни відбулися з вами під час навчання у загальноосвітній школі?». Отримані відповіді, для більшої наочності, представлені нами у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Позитивні зміни учнів з ООП після використання методик соціальної адаптації в умовах інклюзивного освітнього простору ліцею

Позитивні зміни	%
Заспокоївся і став відчувати себе більш захищеним	70
Повірів у себе і власні здібності	50
Навчився новим навичкам поведінки	40
Став більше довіряти людям	30
Налагодив стосунки з батьками	20

Розглядаючи кожен з показників відповідей учнів з ООП, ми можемо зробити висновок, що високі показники позитивних особистісних змін простежуються за всіма відповідями. Ефективність проведеного дослідження з соціальної адаптації учнів з ООП у Тростянецькому ліцеї підтверджується: позитивною динамікою стосовно формування стану соціально-психологічної захищеності; конструктивною динамікою відносно показників сформованості соціально позитивних ціннісних інструкцій поведінки.

Висновок до 3 розділу

Дослідження соціальної адаптації дітей з ООП в умовах інклюзивного освітнього простору навчального закладу включав три етапи: організаційно-констатуючий, формуючий, контрольний. Організаційно-констатуючий етап був спрямований на знайомство педагогів з метою і змістом комплексу методик соціальної адаптації, створення робочої ініціативної групи для її здійснення. В основу реалізації було покладено індивідуальну й групову роботу з дітьми з ООП та їх батьками. Індивідуальна робота проводилася у вигляді консультацій і бесід, корекційних занять. Групова робота полягала у проведенні інтерактивних вправ, тренінгових занять. Аналіз результатів ефективності запропонованих методик соціальної адаптації дітей з ООП в Тростянецькому ліцеї здійснений за критеріями емоційно-психічного стану учнів з ООП і ціннісно-поведінкових змін. За першим критерієм показники адаптованості дітей з ООП, в середньому, покращилися на 40%, а за другим – на 35%, що вказує на ефективність впровадження даних методик, і є підставою вважати виконаними завдання дослідження.

ВИСНОВКИ

Дана кваліфікаційна робота присвячена соціальній адаптації учнів з ООП в умовах школи. Виходячи з мети дослідження, поставлених завдань, нами проаналізовано праці українських і зарубіжних дослідників, нормативно-правову літературу. Здійснено порівняльний аналіз поглядів вчених у питаннях інклюзії, соціальної адаптації учасників освітнього процесу до інклюзивного середовища.

Ми вказали, що інклюзивна освіта є одним із шляхів інтеграції сучасного соціуму. Інклюзивна освіта неможлива без соціального партнерства, співпраці, компромісу. Нами самостійно визначено *інклюзію як освітню модель суспільства*, де всі учні, незалежно від психічних, фізичних, інтелектуальних та інших особливостей, включені у процеси навчання, виховання, мають можливість навчатися зі своїми типовими однолітками, та їм надається спеціальна підтримка.

У центрі інклюзивного підходу стоїть особистість дитини.

Інклюзивна освіта – це спільне навчання, яке передбачає організацію навчальних занять, дозвілля, різних видів додаткової освіти учнів з обмеженими можливостями здоров'я і типових школярів, які не мають таких обмежень.

У дослідженні ми вивчали різні види адаптацій. Розглянуто соціальну адаптацію – процес і результат того, як діти з особливими освітніми потребами пристосовується до вимог і очікувань соціального оточення. Для нас актуальною є саме соціальна адаптація учнів в умовах інклюзивного середовища. Шкільна адаптація нетипових дітей протікає з певними труднощами, серед яких найбільш

поширеними є: запізнення розвитку довільності психічних функцій, неготовність до школи та інші фактори. Організація психолого-педагогічних умов адаптації школярів з ООП в інклюзивному класі передбачає вибудовування індивідуального профілю адаптації дитини; реалізацію психолого-педагогічного супроводу за такими напрямками, як: навчально-мотиваційний, організаційно-діяльнісний, психологічний і соціальний; створення сприятливого інклюзивного середовища на індивідуальному, груповому, колективному і загальношкільному рівнях. Питання адаптації учнів з ООП розглядалось в аспекті особистісного розвитку. Аналіз результатів адаптації за показниками навчально-мотиваційної, соціальної, організаційно-діяльної та психологічної сфер дозволило скласти системне уявлення про явище, що вивчається.

Для здійснення інтегрованої інклюзивної освіти в умовах школи вважаємо внести зміни, які будуть спрямовані на формування інклюзивної компетентності вчителів, а також вирішувати це завдання в системі підвищення кваліфікації освітян. У кваліфікаційній роботі, на основі літературних джерел, ми характеризували компетентність, готовність освітян працювати в умовах інклюзивного середовища.

З вище вказаного випливає, що така форма організації освітнього процесу як інклюзивна освіта, що включає в себе реалізацію загальноосвітніх програм для дітей з обмеженими можливостями здоров'я в єдиному потоці з типовими однолітками, у звичайних школах, вирішує цілу низку комплексних соціально-педагогічних завдань, серед яких й використання реального прикладу того, чого можуть прагнути діти з ООП, спільна взаємодія в процесі виховання й навчання, що у свою чергу сприяє успішній інтеграції дітей з вадами здоров'я у сучасне суспільство.

Нами досліджено такі технології навчання школярів в умовах інклюзії, як:

- технології диференційованого навчання;
- технології індивідуалізації освітнього процесу;
- технології корекції навчальних і поведінкових труднощів;

- технології, цілеспрямовані на формування соціальних (життєвих) компетенцій;
- технології оцінювання досягнень в інклюзивному підході.

Також ми виділили використання методів навчання учнів з ООП. Вказали, що метод навчання є способом педагогічного впливу; охарактеризували класифікації методів навчання в педагогічній науці.

Таким чином, є доцільним використання різноманітних форм роботи і видів підтримки вчителя, який працює в інклюзивному класі для забезпечення якісного навчання, успішної соціальної адаптації школярів з особливими освітніми потребами в середовищі здорових однолітків.

Дослідження соціальної адаптації дітей з ООП в умовах інклюзивної освіти проводилося у конкретному навчальному закладі – Тростянецькому ліцеї Волинської області. Нами використовувались такі методи дослідження, як: опитування, бесіда, експеримент тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барановська О. В. Діти з особливими освітніми потребами: психолого-педагогічний супровід: навч. посіб. / Олена Барановська, Олена Кузьміна, Людмила Марченко; за ред. О. В. Барановської. Київ: Академ.видав., 2016. 240 с.
2. Білозерська І.О. Інклюзивна освіта в епоху інформаційного суспільства: проблеми та перспективи. Інклюзивна освіта: теоретичні та практичні аспекти / за ред. В.В. Кобильченко. Київ: Логос, 2016. С. 7-16.
3. Блажівський М.І. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі. Науковий Вісник 1. Серія психологічна. Львів. Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. С 234.
4. Гриньова М., Калініченко І. Підготовка педагогічних працівників до роботи з дітьми з особливими освітніми проблемами в умовах інклюзивного навчання. Рідна школа, 2018. № 5–8. С. 39–43.
5. Гурін Р.С. Підготовка майбутнього вчителя гуманітарного профілю до застосування нових інформаційних технологій у навчальному процесі в рамках інклюзивного навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : Одеса, 2020. 21 с.
6. Делор Ж. Освіта: прихований скарб / Ж. Делор; робоча група міжнародних фахівців // Освіта: прихований скарб / ЮНЕСКО. Париж: ЮНЕСКО, 1996. 302 с.

7. Дементьєва І. В. Діти з особливими освітніми потребами: інтеграція у соціум: монографія / Ірина Дементьєва, Людмила Кузнецова, Наталія Петрова; за ред. І. В. Дементьєвої. Київ: Педагогічна думка, 2015. 264 с.
8. Ігрові технології навчання як ефективні засоби розвитку пізнавальних інтересів учнів початкової школи. URL: <https://naurok.com.ua/> (дата звернення: 3.09.2023).
9. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: навчально-методичний посібник. Київ, 2017 URL: <https://knowledge.org.ua/navchalno-metodichnij-posibnik-inkluzivna-shkola-osoblivosti-organizacii-ta-upravlinnja/> (дата звернення: 05.08.2023).
10. Кобильченко В.В. Особливості соціальної адаптації дітей з порушеннями психофізичного розвитку. URL: lib.iitta.gov.ua/723321/1/монографія_psy-ped-suprovid_2020.pdf (дата звернення: 28.08.2023)].
11. Ленів З.П. Погляди вітчизняних та зарубіжних педагогів та психологів на використання мистецтва як засобу розвитку та корекції дітей з особливими потребами. Серія 19. *Корекційна педагогіка та психологія*: [зб. наук.праць]. Вип.7.URL:<https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10263/Leniv.pdf?sequence=1> (дата звернення: 05.08.2023).
12. Методичні рекомендації щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами: лист МОН/МОН України. Київ: МОН України, 2021. 6с.
13. Мітчелл Д. Що дійсно працює в освіті: доказова практика для навчання та навчання / Д. Мітчелл; пер. з англ. О. Левченко. Київ: Видавництво «Освіта України», 2019. 368 с.
14. Міщик Л. Інклюзивна освіта як умова соціалізації дітей-інвалідів у процесі навчання. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Znpkhist/2012_5/12mliupn.pdf (дата звернення: 06.08.2023)].
15. Національна Асамблея Інвалідів України. Програма: «Через освіту до соціальної інтеграції». Київ: НАІУ, 2020. 80 с.
16. Нижник О. Допомога дітям з особливими потребами: Психолог. Київ: Логос, 2019. 33 с

17. Омельчук С. Технологія навчально-виховного процесу / С. Омельчук. Київ: Видавничий центр «Академія», 2007. 240 с.
18. Педагогічні технології.
URL: <http://kyrskorped.bpc.ks.ua/mod/book/view.php?id=205> (дата звернення: 3.09.2023)]
19. Порошенко М. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. К.: ТОВ «Агенство «Україна», 2019. 300с.
20. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII
URL: https://urst.com.ua/pro_osvitu/st-20 (дата звернення: 28.08.2023)]
21. Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг: Закон України від 06 вересня 2018 року № 2541-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2541-19> (дата звернення: 06.08.2023)].
22. Роджерс К. Особистісно-центрований підхід в психологічному консультуванні. URL: <http://um.co.ua/14/14-9/14-99651.html> (дата звернення: 12.08.2023)].
23. Танг Ц. Освіта для всіх 2000-2015: досягнення та виклики: передмова / Ц. Танг // Освіта для всіх 2000-2015: досягнення та виклики / ЮНЕСКО. Париж: ЮНЕСКО, 2015. С. 9-10.